ПРЕГЛЕД/ОБЗОРЫ И РЕЦЕНЗИИ/SURVEY AND BOOK REVIEWS

Славия Бърлиева (София, България)

ЗА СВЕТЛИНА НИКОЛОВА

Ако българската славистична медиевистика и изследванията по кирилометодиевистика започват своето активно развитие значително по-късно от сродните им дисциплини в повечето европейски страни, то двадесети век щедро компенсира това забавяне и чрез няколко поколения блестящи учени изведе българската старобългаристична школа на водещи позиции. Особено плодотворни са последните му десетилетия, белязани от творческата зрелост на онези български литературни историци и езиковеди, които работят в една сравнително по-толерантна и до известна степен освободена от идеологически догми среда и успяват не само да стъпят на създадения от техните учители фундамент, а и да равнят своите научни постижения с най-значимото в световната наука. Към това поколение принадлежи и Светлина Николова, чието научно творчество е сред най-значимото в съвременната старобългаристика.

Светлина Николова Тодорова е родена във Враца на 1 януари 1942 г. Завършвайки средното си образование през 1959 г., тя вижда пред себе си два житейски пътя – единият свързан с музиката, а другият – с литература. Може би българското изпълнителско изкуство загубва един отличен виолончелист заради литературните пристрастия в семейството на Светлина Николова – тя е внучка на врачанския литератор Йордан Иванчев, известен с псевдонима Боян Секулов, собственик и издател на в. „Врачанско слово", и е дъщеря на дългогодишната учителка по литература Биляна Младенова. Едва ли обаче само семейната традиция е причина за трайния ѝ интерес към старата българска литература – тук освен личната склонност трябва да се подчертае влиянието на нейните учители, професорите Петър Динеков, Куйо Куев, Кирил Мирчев и Александър Милев, с които тя остава свързана и след като завършва специалността българска филология в Софийския университет през 1964 г. Като аспирантка на проф. Динеков подготвя своята дисертация „Патеричните разкази в старата българска литература" (защитена през 1970 г.), а след неколкогодишна работа в Кирило-Методиевската комисия на БАН започва работа в новооснования и ръководен от него Кирило-Методиевски научен център (1980 г.). Най-напред научен сътрудник, от 1982 г. старши научен сътрудник, Светлина Николова неотменно е свързана с този изследователски институт на БАН, чийто научен секретар е от 1983 до 1993 г., а от 1994 г. е негов директор. Изброяването на дати и заемани постове трудно може да опише съдържанието на тези години работа, свързани с утвърждаването на една институция, която днес се радва на завиден авторитет, в голяма степен заслуга и на Светлина Николова. В години на бурни промени тя успява не само да представи и защити националната значимост на КМНЦ, но и да го превърне в

научно средище за интердисциплинарни изследвания по българистична медиевистика, където на най-високо ниво се осъществяват множество научни проекти, обучават се млади специалисти и се извършва интензивна издателска дейност. Самата тя не изоставя нито една насока от тази многолика дейност – подготвя четирима докторанти; ръководи от българска страна 12 международни изследователски проекта с различни научни институции в Израел, Италия, Русия, Словакия и Украйна, както и наколко национални; едновременно с това работи като главен редактор на списанието на КМНЦ – „Palaeobulgarica"(от 1992 г.), като отговорен редактор на неговата поредица „Кирило-Методиевски студии" (от 1991 г.), а и на други публикувани от Центъра издания. Под нейно ръководство и редакция започна и издаването на Старобългарския превод на Стария завет (1998 г.).

Преподавателската дейност е важен елемент от всяко научно творчество – важна проба и коректив и за най-задълбочените научни програми. Първите си лекции Св. Николова чете в Института за усъвършенстване на учителите в Стара Загора през 1976 г., а през учебната 1989/1990 г. подготвя първия спецкурс по старобългарска текстология, изнесен едновременно във Факултета по славянски филологии на Софийския университет „Св. Климент Охридски" и във Висшия педагогически институт в Благоевград. В продължение на няколко години изнася лекции в спецкурсове по стара българска литература и по текстология в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски". Автор и е на курса по текстология в Центъра за обучение на БАН. От 1996 г. е хоноруван доцент по старобългарска литература в специалността изкуствознание в Художествената академия „Николай Павлович". Ако студентите на Светлина Николова могат да се възползват от задълбочените познания на един взискателен и компетентен преподавател, то нейните докторанти са имали винаги на разположение търпелив и всеотдаен учител в академичното поприще, готов с много добронамереност да види обещаващото в една зараждаща се идея и да отстрани повърхностното и необоснованото в нея.

Да се представят в кратък обзор по повод на един юбилей творческите пристрастия на учен с повече от 200 публикации, е начинание не от лесните, особено когато става дума за изследвания, посветени на различни проблемни кръгове в областта на славистиката от широк хронологически диапазон. Става въпрос за статии, отпечатани освен на български, на английски, немски румънски и френски език, които са издадени в България, Германия, Гърция, Израел, Италия, Македония, Румъния, Русия, САЩ, Украйна, Унгария, Хърватска. Една впечатляваща оценка за тях представляват 557-те цитати на тези статии, направени в 249 научни публикации на учени от 19 страни на Европа и Северна Америка.

Началото на научното творчество на Св. Николова е свързано с интереса ѝ към кратките повествователни жанрове, заявен в първите ѝ статии върху патеричните разкази[1]. Нейната книга върху патеричните разкази в българската средновековна литература[2] е резултат от първото цялостно проучване върху развитието на този жанр и неговото място в жанровата система на старата българска литература, хронологията на преводите и разпространението му в българската ръкописна традиция. Изследователката представя хипотезата, че преводът на Сводния патерик, чийто текст е компилиран по различни патерични сборници, е дело на Методий, и като приложение издава този широко разпространен в Българското средновековие памет-

[1] Патеричните разкази и фолклорът. – Във: Фолклор и литература. С., 1968, 61–67; Ранните старобългарски преводи на патеричните сборници. – В: Константин-Кирил Философ. Юбилеен сборник по случай 1100-годишнината от смъртта му. С., 1969, 219–236; Патеричните разкази в историята на старата българска литература. – Старобългарска литература, 1971, № 1, 167–191.

[2] Патеричните разкази в българската средновековна литература. С., 1980, 425 с.

ник. Повестта „Стефанит и Ихнилат" е друг паметник на старобългарската преводна белетристика от XIII в., на който Св. Николова посвещава задълго своето изследователско внимание. Тя възстановява историята на текста му в българската книжнина и характера и връзките на българския текст със сръбските и руските преписи, основавайки се на резултатите от целенасочени археографски проучвания[3]. Непосредствената работа с ръкописни сбирки в Сърбия, Русия и Румъния ѝ дава възможност да издири четири среднобългарски преписа от XIV до XVI в., каквито дотогава не са познати[4]. Няколко години по-късно Св. Николова представя за първи път българския текст на повестта „Стефанит и Ихнилат", придружен с превод на съвременен български език и коментар. Тя показва творбата – един от малобройните средновековни преводи на повестта в Европа – като уникално по идейно съдържание и по художествена форма произведение, което за пореден път изтъква старобългарската литература като важен мост между културите на Изтока и Запада[5].

Вторият голям тематичен кръг в научните публикации на Св. Николова са кирило-методиевските изследвания – втори само като хронология, а не като съдържание и обем. Част от него са прегледите на кирило-методиевските проучвания в България и в чужбина – обобщителни студии, представящи състоянието на съвременната кирилометодиевистика и перспективите в тази област през различни периоди от седемдесетте години до края на XX в.[6] Изследователското внимание на Св. Николова се фокусира и върху голям брой конкретни задачи на кирилометодиевистиката. Тя последователно работи върху въпроса за пълното критическо издание на изворите за живота и делото на Кирил и Методий: дефинира понятието „кирило-методиевски извор", стеснявайки хронологическия му обхват и разграничавайки изворите от съчиненията, свидетелстващи по-скоро за развитието на кирилометодиевската традиция в отделните страни, отколкото за самите първоучители; изработва схема за представяне на отделните паметници, изградена върху критически анализ на всички съществуващи преписи и обогатена с обширен реално-исторически коментар[7]. Статията ѝ за кирило-методиевските извори в Кирило-Методиевската енциклопедия е обобщаваща студия, систематизираща паметниците в езиково и хронологично отношение и предлагаща изчерпателна библиография, сама по себе си с голяма научна

[3] Переводная беллетристика в древнеболгарской литературе. – В: Проблемы изучения культурного наследия. М., 1985, 107–113; За българския текст на повестта „Стефанит и Ихнилат". – Старобългарска литература, 25–26, 1991, 115–123.

[4] Повестта „Стефанит и Ихнилат" в българската средновековна литература и книжнина. – Palaeobulgarica, 14, 1990, № 3, 20–42; Повестта „Стефанит и Ихнилат" в ръкопис № 13.5.15 от Библиотеката на Академията на науките в Санкт Петербург. – Palaeobulgarica, 15, 1991, № 4, 23–27.

[5] Стефанит и Ихнилат. Старобългарска преводна повест от XIII век. С., 1996. 175 с.

[6] Съвременно състояние на Кирило-Методиевите проучвания в чужбина. – Сп. на БАН, 19, 1973, № 2, 21–40; № 3, 20–41; Recherches des savants contemporains étrangers et bulgares sur Cyrille et Méthode. – Bulgarian Historical Review, 1, 1973, № 3, 100–117 (*съвместно с К. Мечев*); Съвременно състояние на Кирило-Методиевите изследвания в чужбина. – В: Константин-Кирил Философ. Български и славянски първоучител. С., 1983, 334–394; Актуални текстологически проблеми на кирилометодиевистиката. –В: Славянска филология. Т. 21. С., 1993, 31–48; Bulgarian Cyrillo-Methodian Research: A Hystory and Prospects for the Future. – In: Balkanistica. Vol. 14. Oxford, 2001, 101–115.

[7] Кирило-Методиевски извори (някои проблеми). – Проблеми на културата, 8, 1985, № 6, 104–109; Проблемът за пълното издание на кирило-методиевските извори. – В: Кирило-Методиевски студии. Кн. 3. С., 1986, 9–17; Източници за живота и делото на Методий – проблеми и перспективи на изследванията. – В: Кирило-Методиевски студии. Кн. 4. С., 1987, 57–64.

стойност[8]. Като част от тази проблематика Св. Николова разработва своята концепция за пълно научно издание на съчиненията на Кирил и Методий и определя принципите за подбор на материала и за представянето му[9]. В перспективата на издаването на кирило-методиевските извори особено приносен характер имат диренията на изследователката върху Проложното Методиево житие. Резултат от нейните археографски проучвания са 82 новооткрити преписа на паметника, върху чийто текстологически анализ се гради заключението за датировката му през XII–XIII в. и локализирането му в българска книжовна среда[10].

Във връзка с кирило-методиевските извори Светлина Николова започва проучванията си върху гръцката служба на св. Наум Охридски. През 1993 г. тя публикува обширна статия[11] върху тази служба в ръкопис II А 7793 от Българския исторически архив на Народната библиотека „Св.св. Кирил и Методий" – един от двата известни днес преписа, останал до този момент извън изследователското внимание. Св. Николова разграничава четири редакции на службата и поставя изследвания от нея текст в традицията на изданията от 1742 и 1761 г., между които определя Софийския препис като най-ранен представител на богослужебната традиция, свързана с честването на св. Наум на 20 юни. Появата на тази дата в църковния календар става предмет на отделно изследване[12], което показва ролята на охридския архиепископ Йоасаф за легитимирането на тази дата като църковен празник след 1742 г., но едновременно с това посочва основателни аргументи за тезата, че св. Наум е прославян на нея още през XIII в., по времето на друг знаменит архиепископ на Охрид – Константин Кавасила. Изследвайки Наумовата служба, Св. Николова набляга и на проблема за мястото, където литургичната прослава на св. Наум има най-силни традиции през Средновековието, и привежда данните от изворовите материали, очертаващи Охрид и Охридската архиепископия като център на тази богослужебна традиция[13].

Другият Кирило-Методиев ученик, св. Климент Охридски, неговите творби и влиянието им върху българската литературна традиция заемат още по-значително място в научните дирения на Св. Николова. Тя разглежда Климентовото творчество както във връзка с някои от най-важните кирило-методиевски извори, така и като феномен, определящ облика на старобългарската литература през епохата на Златния век и активно влияещ върху културата на православното славянство през

---

[8] Извори за живота и делото на Кирил и Методий. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 2. И–О. С., 1995, 60–88.

[9] Проблемът за изданието на съчиненията на Кирил и Методий. – Palaeobulgarica, 11, 1987, № 1, 72–78 (същото във: Втори международен конгрес по българистика. София, 23 май – 3 юни 1986 г. Доклади. Т. 21. Кирилометодиевистика. Симпозиум. С., 1989, 156–165); *Актуални текстологически проблеми на кирилометодиевистиката*. – В: Славянска филология. Т. 21. С., 1993, 31–48.

[10] За възникването на Проложното Методиево житие. – В: Литературознание и фолклористика. В чест на 70-годишнината на академик Петър Динеков. С., 1983, 89–92; К истории текста Проложного жития Мефодия. – В: Symposium Methodianum. Beiträge der Internationalen Tagung in Regensburg (17. bis 24.April 1985) zum Gedenken an den 1100. Todestag des hl. Method. Neuried, 1988, 473–484; Разпространение на Проложното житие на св. Методий в Русия. –В: 1100 години от блажената кончина на св. Методий. Т. 2. С., 1989, 93–107; Проложни жития на Кирил и Методий. – В: Старобългарска литература. Енциклопедичен речник. С., 1992, 374–375.

[11] За един непознат препис от Службата на св. Наум Охридски. – В: Хиляда и осемдесет години от смъртта на св. Наум Охридски. С., 1993, 31–57.

[12] Установяване на датите за честване на св. Наум Охридски и архиепископ Йоасаф. – Palaeobulgarica, 25, 2001, № 3, 5–30.

[13] Охрид като център на богослужебната прослава на св. Наум Охридски. – В: Светите Климент и Наум Охридски и придонесот на Охридскиот духовен центар за словенската просвета и култура. Скопје, 1995, 249–258.

цялото Средновековие. Огромното му разпространение в средновековната литература на Източна и Югоизточна Европа се обяснява не само с общохристиянския му характер, а и с неговите високи художествени достойнства, които го правят универсално[14]. В този контекст е разгледана например текстовата традиция на словото за пророк Илия, като едновременно с това е засегнат въпросът за влиянието на библейските цитати върху историята на текста на старобългарските творби и за значението на преписите, създавани извън българските книжовни центрове за установяване на авторовия оригинал[15]; подчертава се и важността на установяването на корпуса от библейски цитати в съчиненията на Климент Охридски за изследването на историята на славянския текст на Свещеното писание[16].

До голяма степен именно с творчеството на Климент са свързани и няколко публикации на Св. Николова, които на пръв поглед стоят малко настрана от темите на нейните проучвания. Това са статиите, посветени на староруския писател от XII в. Кирил Туровски. Изяснявайки връзките между южнославянската и староруската книжнина, тя изтъква старобългарската книжовна традиция – най-вече ораторската проза на Климент и на Йоан Екзарх – като основата, върху която са изградени творческите принципи на туровския епископ[17]. Проучванията ѝ, от друга страна, са насочени към изясняване мястото на неговите творби в сръбската и българската литература, при което тя издирва значителен брой преписи на съчиненията му в южнославянски преписи, между които някои неизвестни до този момент[18].

През последните години Св. Николова активно се занимава с един от недостатъчно разработените аспекти на средновековните български библейски текстове – небогослужебните български средновековни текстове на Стария завет. Като зам.-председател на учредената през 1988 г. Славянска библейска комисия при Международния комитет на славистите и като председател на българската Национална библейска комисия тя предприема интензивно изучаване на тези текстове, чието организационно средище става Кирило-Методиевският научен център. Непосредствената задача, поставена пред изследователския колектив, е подготовката на научни издания на българските старозаветни текстове, предназначени за извънбогослужебно четене, които да станат основа за бъдещи проучвания от различен характер. Изработвайки концепцията за съдържанието на бъдещите издания, Св. Николова отчита невъзможността при сегашното равнище на проучванията да се цели издаването на критическо издание на българските небогослужебни текстове на Стария завет от епохата на Средновековието. Тя изтъква необходимостта да се

---

[14] Zum Fortwirken des Werkes Kyrills und Methods: Die Überlieferung des Werkes von Kliment Ochridski wärend des Mittelalters. – In: Leben und Werk der byzantinischen Slavenapostel Methodios und Kyrillos. Beiträge eines Symposions der Griechisch-deutschen Initiative Würzburg im Wasserschloß Mitwitz vom 25.–27. Juli 1985 zum Gedenken an der 1100. Todestag des hl. Methodios. Münsterschwarzach, 1991, 87–93; Св. Климент Охридски и писмената култура на православните славяни през Средновековието. – В: Кирило-Методиевски студии. Кн. 13. Климент Охридски – живот и дело. С., 2000, 50–57.

[15] Някои текстологически проблеми в панегиричното творчество на Климент Охридски (по материали от „Похвално слово за пророк Илия"). – В: Кирило-Методиевски студии. Кн. 1. С., 1984, 63–119; Влияние библейского текста на историю текста похвальных слов св. Климента Охридского. – Труды Отдела древнерусской литературы, 50, 1997, 99–103.

[16] Le problème de l'identification des citations bibliques dans l'oeuvre de St. Clément d'Ochride. – In: Cirill és Metód példáját követve...: Tanulmányok H. Tóth Imre 70. Születésnapjára. Szeged, 2002, 343–350.

[17] Кирил Туровски и южнославянската книжнина. – Palaeobulgarica, 12, 1988, № 2, 25–44.

[18] Кирил Туровски и южнославянската книжнина. II. Кирил Туровски в южнославянската ръкописна традиция. – Palaeobulgarica, 12, 1988, № 3, 38–51.

подготвят издания от дипломатически тип, които да направят текста достъпен за изследване и да са един предварителен етап в подготовката на критическо издание. Така под нейна обща редакция в Кирило-Методиевския научен център започва издаването на поредицата „Старобългарският превод на Стария Завет", чиито първи томове ще представят най-старата и най-пълна българска сбирка[19] книги на Стария Завет от епохата на Средновековието – ръкопис F. I.461 от Руската национална библиотека в Санкт Петербург. Издателката изтъква, че неговите текстове показват самостоятелен произход и отразяват различните преводи и по-късни изменения, и обосновава неговия избор като основен наборен текст, придружен от варианти – според останалите среднобългарски преписи и гръцкия текст. В перспективата на този голям научен проект Св. Николова работи активно върху историята на текста на старозаветните книги. На основата на изучаването на ръкописната традиция на славянските Книги Царства, тя подкрепя мнението за принадлежността им към корпуса на Методиевия превод на Библията, но подчертава влиянието върху тяхното развитие на източнобългарските книжовници в края на IX – началото на X в. и на Търновската школа[20].

В нашето кратко изложение не биха могли да бъдат представени, нито дори само споменати, всички елементи на богатата творческа биография, която искахме да представим. Ще останат настрани голям брой научни съобщения, рецензии и обзори, някои от които имат не по-малък принос от една научна статия. Ще пропуснем и научнопопулярните публикации на Св. Николова, макар тези няколко десетки материали – предговори, статии, съобщения и интервюта, да са израз на една заслужаваща уважение гражданска позиция, виждаща задълженията на учения не само в обскурни изяви пред експерти, но и като просветителска дейност пред широка публика и в интерес на цялото общество. Това, което би трябвало да бъде отразено дори и в един скромен опит за представяне на изследователката, е нейната огромна редакторска и съставителска дейност – труд, който остава „зад кадъра" на престижното и ефектното в науката, но пък има за резултат важни издания на произведения на старобългарската литература, библиографии, сборници, антологии, многотомни издания. Съвместно с най-изтъкнати български слависти – между тях Петър Динеков, Куйо Куев, Илия Тодоров, Стефан Кожухаров и много други, тя редактира такива фундаментални публикации като „Кирило-Методиевската енциклопедия", „Сборник от български народни умотворения" на Кузман Шапкарев, поредицата „Стара българска литература", сборника „Кирило-Методиевски страници", докладите от симпозиумите по кирилометодиевистика на I и II конгрес по българистика, последните (т. 21 и т. 22) томове на поредицата „Славянска филология" с българските доклади за международните славистични конгреси; цялото си преклонение към Петър Динеков Св. Николова влага в издаването и редактирането на посветения на паметта му сборник[21]; под нейната обща редакция

[19] За най-стария български средновековен ръкопис на Стария Завет. – В: Старобългарска литература, 28–29, 1994, 110–118.

[20] Ръкописите на Висарион Дебърски и текстовата традиция на Стария Завет. – В: Българският шестнадесети век. Сборник с доклади за българската обща и културна история през XVI век. С., 1996, 363–402; За два непроучени среднобългарски ръкописа от XV в., съдържащи старозаветни книги. – Ricerche Slavistiche, 43, 1996, 5–35; К истории текста Книг Царств в славянской письменности. – В: Jews and Slavs. Vol. 3. Jerusalem, 1995, 54–68; Проблемът за издаването на небогослужебните български средновековни текстове на Стария Завет. – В: Старобългарският превод на Стария Завет. Под общата редакция и с въведение от Светлина Николова. Т. 1. Румяна Златанова. Книга на дванадесетте пророци с тълкования. С., 1998. IX–XXXVII.

[21] Традиция. Приемственост. Новаторство. В памет на Петър Динеков. Ред. колегия Константин Косев (отг. ред.), Юлия Балтова, Рая Кунчева, Светлина Николова, Мила Сантова, Елена Тончева. С., 2001. 592 с.

се издава освен споменатата вече поредица „Старобългарският превод на Стария Завет“ и внушителната „Кирило-Методиевска библиография 1516–1934“[22]. Редакторската работа е само последен етап и на един амбициозно замислен, упорито защитаван и успешно изпълнен проект, завършил с издаването на опис на българските материали от сбирката на Алексей Хлудов в Държавния исторически музей в Москва[23]. В момента Светлина Николова ръководи заедно с Хайнц Миклас изследването на още една изключително важна за българската средновековна култура ръкописна сбирка – тази на В.И. Григорович, намираща се в Одеската държавна и научна библиотека[24].

Настоящите редове са написани по повод юбилейната за Светлина Николова 2002 г. и като израз на уважение към нея не само от страна на автора, но и на нейните колеги, приятелите и ученици от Кирило-Методиевския научен център. Всички ние се надяваме още много години да черпим от нейния творчески дух, да разчитаме на последователността в житейските ѝ принципи и на добронамерената ѝ човечност, които винаги са опора спрямо предизвикателствата и в науката, и в живота.

---

[22] Кирило-Методиевска библиография 1516–1934. Под общата редакция на Светлина Николова. С., 2002, 686 с. Книгата съдържа фототипно възпроизведената кирило-методиевска библиография на Г. А. Илински, издадена от БАН през 1934 г.; допълнение към нея от липсващи български заглавия и студията на Св. Николова „За кирило-методиевската библиография до 1934 година и Григорий Андреевич Илински“ (с. 6–54).

[24] Българското средновековно културно наследство в сбирката на Алексей Хлудов в Държавния исторически музей в Москва. Каталог. Под общата ред. и с въведение от Светлина Николова. Консултанти Лиляна Мавродинова и Хайнц Миклас. С., 1999. 107 с., 80 ил. (съвместно с Мария Йовчева, Таня Попова и Лора Тасева).

[25] Проектът е подкрепен от програма „Европа“ на Делегацията на Европейската комисия в София, от Австрийския институт за Източна и Югоизточна Европа и фондация „Палеобулгарика“.